

УДК 911.3

АНТРОПОГЕННІ ЛАНДШАФТИ ГІРСЬКИХ СИСТЕМ УКРАЇНИ: ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Григорій Денисик

*Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського,
вул. Острозького, 32, 21100 м. Вінниця, Україна*

Розглянуто сучасний стан та обґрунтовано можливі шляхи дослідження антропогенних ландшафтів гірських систем України – Карпатської та Кримської. За ландшафтознавчими картами цих гірських систем проведено детальні дослідження каркасних – селитебних і дорожніх, фонових – лісових і лучно-пасовищних та гуманістичних – рекреаційних і сакральних ландшафтів та обґрунтовано головні напрями поліпшення стану сучасних ландшафтів Українських Карпат і гірського Криму, розроблено заходи щодо їхнього раціонального використання і збереження.

Ключові слова: гірські системи, Карпати, Кримські гори, антропогенний ландшафт, дослідження, раціональне використання.

Постановка проблеми. Активний розвиток антропогенного ландшафтознавства з 70-х років ХХ ст. та його сучасні здобутки вже ні в кого не породжують сумнівів. Зокрема, це засвідчує низка оригінальних аналітичних статей С. Міхелі щодо становлення ландшафтознавства в Україні [5, 6], та нові напрями розвитку антропогенного ландшафтознавства, що виокремилися в його структурі на початку ХХІ ст. [2, 3]. Однак відомі напрацювання з антропогенного ландшафтознавства стосуються переважно антропогенних ландшафтів рівнинної частини України. Антропогенні ландшафти гірських систем – Карпат і Криму досліджені лише частково. Подібне характерно й для інших країн, зокрема Західної Європи.

Аналіз наявних досліджень і публікацій. У ландшафтознавчих дослідженнях гірських систем України явно переважає пізнання натуральних (часто послуговуються неадекватним терміном – природних) ландшафтів. На цьому фоні виокремлюються публікації К. Геренчука, М. Рибіна, Г. Міллера, А. Мельника, В. Петліна та ін. (Українські Карпати); Г. Гришанкова, М. Кострицького, В. Єни, К. Позаченюк, Т. Бобри та ін. (гірський Крим). Щодо пізнання антропогенних ландшафтів гірських систем потрібно зазначити низку цікавих публікацій Є. Іванова, присвячених гірничо-промисловим ландшафтам Передкарпаття і Карпат [4] та оригінальне дисертаційне дослідження А. Смалійчука “Аналіз антропогенної динаміки геоекосистем Карпат у межах Львівської області” [7]. Недостатньо публікацій присвячених рекреаційним ландшафтам гірських систем України. Явно переважають дослідження туристично-рекреаційних ресурсів та можливостей їхнього використання.

Мета статті – показати необхідність та розглянути можливі шляхи дослідження антропогенних ландшафтів гірських систем України для їхнього дальшого раціонального використання й охорони.

Виклад основного матеріалу дослідження. Теоретичні засади дослідження сучасних (натуральних, натурально-антропогенних і антропогенних) ландшафтів розроблені й апробовані

достатньо, однак складність їхнього пізнання полягає у тому, що натуральних ландшафтів уже майже немає, а за тими “клаптиками”, що залишилися, майже неможливо відновити ландшафт у його первісному стані. Для правильного розуміння антропогенного ландшафту процес пізнання його розвитку і сучасного функціонування необхідно розпочинати, знову ж таки, з його натурального стану. Натурально-антропогенні ландшафти почали вивчати лише зараз. Усе зазначене є актуальним для сучасних ландшафтів не лише рівнинної, але й гірської частини України, проте у гірських системах України натуральних ландшафтів збереглося більше, хоча їхні площі поступово зменшуються, а якісний стан погіршується. Це дає хоч якусь надію на більш реальне пізнання сучасних ландшафтів гірських систем України – від їхнього первісного стану, через відповідні етапи антропогенізації, до теперішнього, переважно антропогенного.

В Україні чітко виокремлюють два регіональні ансамблі (франц. ensemble – разом, укупі) гірських антропогенних ландшафтів – Карпатський і Кримських гір.

Карпатський репрезентований поєднаністю селитебних, дорожніх, лісових антропогенних і лучно-пасовищних ландшафтів. Деяко менше – промисловими й водними антропогенними ландшафтами. На цьому фоні активно формуються туристично-рекреаційні ландшафти.

Кримський гірський формують рекреаційні, селитебні, дорожні, лісові антропогенні й лучно-пасовищні, суттєве значення мають белегеративні ландшафти. В обох регіональних ансамблях гірських антропогенних ландшафтів зростає роль та значення сакральних ландшафтів. Розглянемо їх детальніше на прикладі Карпатського регіонального ансамблю гірських антропогенних ландшафтів.

Для пізнання особливостей функціонування сучасного ландшафту будь-якого регіону, зокрема й Українських Карпат, розуміння значення в його структурі антропогенних ландшафтів потрібно об'єднати їх у класи та відповідні групи. Зараз найбільш визнаною є класифікація антропогенних ландшафтів за їхнім змістом [3]. Вона збігається з основними видами господарської діяльності людей і відповідає сучасним запитам практики, адже розроблена переважно для рівнинних ландшафтів, однак з успіхом може бути використана і в процесі дослідження гірських антропогенних ландшафтів. Щоб мати крашу загальну (для початку) уяву про антропогенні ландшафти Карпат, їх можна об'єднати у групи.

Каркасні антропогенні ландшафти Карпат. Цю групу формують селитебні й дорожні ландшафти. Ще М. Баранський зазначив, що “...міста й дорожня мережа – це каркас, це стержень, на якому тримається все інше” [1, с. 168]. Селитебно-дорожній ландшафт антропогенного ландшафту Карпат чітко прослідковується навіть з ближнього космосу, особливо вночі. Від його функціонування залежить не лише сучасний, але й майбутній вигляд та розвиток Карпат. Порівняно з рівнинними, в процесі дослідження гірських селитебних ландшафтів більше уваги необхідно приділити їхній залежності від просторового розміщення, висотної диференціації та впливу місцевих архітектурних традицій.

У пізнанні дорожніх ландшафтів Карпат на посилену увагу ландшафтознавців заслуговують їхня внутрішня структура, парадинамічні зв'язки з довкіллям та екологічний стан. Водночас не варто забувати, що дорога й дорожній ландшафт – два різні, але тісно взаємопов'язані між собою поняття.

Фонові антропогенні ландшафти Карпат. Сучасну картину Карпат формують похідні й лісокультурні та лучно-пасовищні ландшафти. Ліс і пасовища мали виняткове значення у житті й господарській діяльності людей Карпат. Історія антропогенізації природи й ландшафтів цього гірського регіону – це одночасно й історія бажаного чи небажаного знищення його лісів. І далі стабілізація господарського розвитку й екологічний стан ландшафтів Карпатської гірської системи здебільшого залежатимуть від використання і збереження

лісових антропогенних і лучно-пасовищних ландшафтів людиною. Для Карпат раціональне використання сучасних, переважно антропогенних, лісових ландшафтів теж саме, що для рівнинних польових.

Гуманістичні антропогенні ландшафти Карпат – туристично-рекреаційні, сакраль-но-тафальні (або сакральні й тафальні). Найбільш бажаний шлях розвитку гірських антропогенних ландшафтів Карпат і Кримських гір, поступове збільшення площ та значення в їхній структурі туристично-рекреаційних ландшафтів. Як уже було зазначено, зараз у дослідженнях перевагу надають туристично-рекреаційним ресурсам Карпат. Однак сучасні тенденції розвитку туризму і рекреації в цьому регіоні призведуть до необхідності детального не лише пізнання, але й оптимізації туристично-рекреаційних ландшафтів. Щодо цього твердження робимо висновок на підставі досвіду Арабатської стрілки, Південного берега Криму, Середземномор'я та ін. Серед гірських антропогенних ландшафтів Карпат – група гуманістичних, мабуть, найкраще відповідає поняттю – “культурні ландшафти”. Переважно їх не потрібно захищати спеціальними законами – люди самі дбають про ці ландшафти.

Точкові антропогенні ландшафти Карпат. Ця група об'єднує промислові, водні антропогенні та белігеративні ландшафти. Порівняно з іншими антропогенними ландшафтами Карпат, вони займають невеликі площі, однак осередками катастрофічних процесів у горах часто є саме промислові й водні антропогенні ландшафти. Бажано, щоб їхня роль та значення у структурі антропогенних ландшафтів гірських систем України зменшилися. Белігеративні ландшафти інколи називають “ландшафтами без майбутнього”. Сучасний розвиток подій в Україні не засвідчує цього.

Висновки. Досліджують ландшафти гірських систем України давно, але антропогенним ландшафтам у їхній структурі не приділяють належної уваги. Всі визнають, що більшість катастрофічних явищ та процесів у Карпатах і гірському Криму часто зумовлені тут нераціональною діяльністю людей. Вони формуються переважно в антропогенних ландшафтах. Антропогенні ландшафти гірських систем України своєрідні, надзвичайно динамічні, потребують особливої уваги з боку науковців. Безперечно, що їх необхідно досліджувати нероздільно, та ми вважаємо, що розпочинати необхідно з окремих класів та груп антропогенних ландшафтів, чітко визначити їхню роль та значення в майбутній структурі ландшафтів гірських систем Карпат і Криму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Баранский Н. Н.* Об экономико-географическом изучении городов / Н. Н. Баранский // Экономическая картография. – М. : Географиз, 1956. – С. 168.
2. *Денисик Г. І.* Сучасне антропогенне ландшафтознавство та основні напрями його розвитку / Г. І. Денисик // Україна : географія цілей та можливостей. – К. : Лисенко М. М., 2012. – Т. 1. – С. 94 – 97.
3. *Денисик Г. І.* Антропогенне ландшафтознавство : навчальний посібник. Ч. І. Глобальне антропогенне ландшафтознавство / Г. І. Денисик. – Вінниця : Едельвейс і К, 2012. – 336 с.
4. *Іванов Є.* Ландшафти гірничопромислових територій / Є. Іванов. – Львів : Видав. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2007. – 334 с.
5. *Міхелі С. В.* Українські ландшафтознавчі школи : історія становлення, теоретико-методологічний фундамент, основні напрями досліджень / С. В. Міхелі // Історія Української географії та картографії. – Тернопіль, 2007. – С. 55–59.

6. *Міхелі С. В.* Роль і місце персоналій у розвитку ландшафтознавства / С. В. Міхелі // Ученые записки ТНУ им. В. И. Вернадского. Серія : Географія, 2008. – Т. 21 (60). – № 2. – С. 83–95.
7. *Смалійчук А. Д.* Аналіз антропогенної динаміки геоекосистем Карпат у межах Львівської області : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. географ. наук / А. Д. Смалійчук. – Львів, 2013. – 18 с.

Стаття надійшла до редакції 05.03.2014 р.

Доопрацьована 15.04.2014 р.

Прийнята до друку 26.06.2014 р.

ANTHROPOGENIC LANDSCAPES OF MOUNTAIN SYSTEM SIN UKRAINE: STUDY PROSPECTS

Grygorij Denysyk

*Kotsubynskyy State Pedagogical University of Vinnytsia
Ostroz'kogo St., 32, UA – 21100 Vinnytsia, Ukraine*

The present state and justified study possible ways of anthropogenic landscapes mountain systems of Ukraine – Carpathian and Crimean. On the basis of landscape maps of these mountain systems, it is proposed to make detailed studies of frame – residential and road, background – forest and meadow pasture and humanistic – recreational and sacred landscapes of Ukrainian Carpathians and the Crimean Mountains. Based on these studies substantiate the main ways to improve these modern landscapes mountain systems and to develop measures for their management and protection.

Key words: Mountain ranges, the Carpathians, the Crimean Mountains, anthropogenic landscape, study, rational use.

АНТРОПОГЕННЫЕ ЛАНДШАФТЫ ГОРНЫХ СИСТЕМ УКРАИНЫ: ПЕРСПЕКТИВЫ ИССЛЕДОВАНИЙ

Григорий Дэнысык

*Винницкий государственный педагогический университет им. М. Коцюбинского,
ул. Острожского, 32, 21100 г. Винница, Украина*

Рассмотрено современное состояние и обоснованы возможные пути исследования антропогенных ландшафтов горных систем Украины – Карпатской и Крымской. На основе имеющихся ландшафтоведческих карт этих горных систем предложено провести детальные исследования каркасно-селитебных и дорожных, фоновых – лесных и лугово-пастбищных и гуманистических – рекреационных и сакральных ландшафтов и обосновать главные направления улучшения состояния современных ландшафтов Украинских Карпат и Горного Крыма. Разработать мероприятия по их рациональному использованию и сохранению.

Ключевые слова: горные системы, Карпаты, Крымские горы, антропогенный ландшафт, исследования, рациональное использование.